

Néhány gondolat folyamatosságról és megszakítottságról a II. világháború utáni magyar történettudományban

Prof. Dr. habil. Pók Attila CSc

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet
pok.attila@btk.mta.hu

DOI 10.23716/TT0.21.2017.06

Absztrakt:

Az előadás arra a kérdésre keres választ, hogy a magyar történettudomány második világháború utáni történetében a politikai fordulatok milyen mértékben befolyásolták a szaktudomány intézményhálózatának, személyi állományának, kérdésfeltevéseinek, nemzetközi szakmai és magyar társadalmi visszhangjának alakulását. Az előzmények rövid áttekintése után 1949-et jelöli meg a „fordulat” évének. A függetlenségi törekvések és az osztályharc, az „elnyomott osztályok” történetének előtérbe állítása sematikus propagandaművek mellett máig értékesnek tartott eredményeket hozott a parasztság történetének kutatásában és lehetővé tette a magyar kapitalizmus története feltárásának megkezdését. Az erre épülő gazdaságtörténeti iskola hozott az 1960-as évek közepétől kezdődően nemzetközi elismertséget a magyar történettudomány számára. A politikatörténeti kutatásokat sajátos módon az a politikai értékelés lendítette előre, amely a „reakciós nacionalizmus” szerepét emelte ki az 1956-os „ellenforradalom” okai között. A politikus-történész Molnár Erik nevével fémjelzett vita során a nemzeti függetlenségi törekvések és az osztályküzdelmek viszonyát vizsgálva számos értékálló elemzés készült, többek között a Habsburg-magyar viszonyról és Erdély történetéről. Inspirálóan hatottak a különböző szintézisek munkálatai is. Az előadás fő tézise az, hogy az 1945–2016 közötti időszak politikai fejleményei jelentősen befolyásolták, de nem meghatározóan, hanem saját hagyományyaival együtt formálták a magyar történettudományt.

Kulcsszavak: magyar történettudomány, politika és tudomány, Vámos Éva
Keywords: Hungarian historiography, politics and scholarship, Éva Vámos

Vámos Évával 1968-ban ismerkedtem meg, együtt kezdtük tanulmányainkat az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem-angol

szakán. 1968 kritikus év a II. világháború utáni történelemben: generációnk gondolkodását meghatározó eseményei a diákmozgalmak Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, a prágai tavasz ígérete, majd az augusztusi kiábrándulás, a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása a szocializmus egy új modelljével próbálkozó országba. Április 4.-én lett merénylet áldozata Martin Luther King, a Nobel-békedíjas amerikai polgárjogi harcos. Október 31-én Johnson elnök bejelenti, hogy az Egyesült Államok Vietnam egész területén megszünteti a bombázásokat és néhány nap múlva a republikánus Nixont választják amerikai elnökké.

Magyarországon sem a pangás éve ez az esztendő, megindul az új gazdasági mechanizmus, viták folynak a csehszlovákiai helyzetről, nem sokkal a bevonulás előtt kezdik játszani a mozik Kovács András új filmjét, amelynek címe oly sokat mond a léghőrről: Falak.

Egyik első egyetemi élményünk az volt, hogy intenzív eszmecserek zajlanak a demokrácia korlátairól és lehetőségeiről. A generációnkhoz tartozó Földes György mai visszatekintése szerint az ország az Új Gazdasági Mechanizmussal a piacgazdasági rendszerbe próbált beilleszkedni. Szerinte az országban 1968-ban ért csúcspontjára a desztalinizációs folyamat, ekkor volt nálunk a hatalomnak legnagyobb a kritikai tűrőképessége, és ekkorra szerezte vissza az ország nemzeti önbecsülését. Fiatalabb kollégáink inkább a korlátokat emelik ki 1968-ra emlékezve.

Az Évánál öt évvel fiatalabb Juhász József szerint a Szovjetunió nem engedhette meg sem a jugoszláv, sem a csehszlovák, sem a magyar „alternatív szocialista” kísérleteket, mert ezzel saját legitimitását kérdőjelezte volna meg. Az 1978-ban született Mitrovits Miklós a lengyel 1968-ból azt emeli ki, hogy a márciusi diáktüntetések leverése, az ellenvélemények elfojtása után a lengyelek nem hittek többé abban, hogy a szocialista rendszer belülről megreformálható. Mitrovits nemzedéktársa, Bartha Eszter úgy véli, hogy 1968 egyedülálló lehetősége lett volna a baloldalnak, hogy ártértelje önmagát, ez azonban nem történt meg, ezért nem volt esélye sem arra, hogy az 1989-es rendszerváltozásokban előremutató szerepet játsszon.¹

¹ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=20560>

1. ábra: Előadás az ELTE tanácstermében (1974. április)

Évfolyam- és csoporttársainkkal sokat vitatkoztunk egyetemi éveink során és azt követően is arról, hogy mik a szocialista rendszer megújulásának, az „emberarcú szocializmus”² kibontakozásának lehetőségei általában és Magyarországon 1956 és 1968 tapasztalatai alapján. Szembesülnünk kellett (leginkább azoknak, akik tudományos, oktatói, népművelési pályára készültek, majd ezeken a területeken is helyezkedtek el) a mindenkori tágabb horizontú, cselekedni akaró és képes pályakezdekők dilemmájával. A meglévő intézményekbe, kutatási hagyományokba beépülve kezdünk dolgozni vagy az egyetemi évek felelősség nélküli szabad gondolkodását folytatva inkább az újat keressük, járatlanabb utakon induljunk, próbáljuk minél tágabbra nyitni horizontunkat, döntsünk le minél több ideológiai és megszokás szülte korlátot. A korlát persze a szakadékba zuhanástól is védhet, de ezt nem mindig érzékeljük. Vámos Éva munkássága kapcsán, pályája formálódásából kiindulva, e dilemmáról közös szakmánk, a történettudomány perspektívájából vázolok fel, rá emlékezve, néhány gondolatot. Mit is jelent a folyamatosság és a megszakítottság szakmánk huszadik századi magyarországi történetében?

² A fogalmat általában KAREL KOSIK csehül 1963-ban, angolul 1976-ban, magyarul 1967-ben megjelent *A konkrét dialektikája* című műve nyomán kezdték használni. A problémakörrel ld. RÉV ISTVÁN: *Retrotópia. A kritikai gondolkodás primitív fordulata.* <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/12/08rev.htm> (letöltés időponja: 2017. május 6.)

A pályakezdő történész lehetőségei

Éva szakmai karrierje egyenes ívű az 1970-es évek közepe-végétől haláláig, kibontakozását természetesen befolyásolták a politikai átalakulások és leginkább az azok következtében szakmánk intézményhálózatában és a nemzetközi kapcsolatok lehetőségeiben lezajlott változások, de ez csak az egyik tényező volt, meghatározóak a szakma hagyományai és normái voltak. A szakmánk történetét vizsgáló kutató számára érdekes kérdés, hogy ez tipikus vagy atipikus jelenség a magyar történettudomány történetében? Tézisem az, hogy az egész magyar II. világháború utáni történettudománynak van egy olyan, meghatározó (bár kétségtelenül nem kizárólagos) vonulata, amely a drámai politikai változások ellenére minőségében és nyitottságában a nemzetközi main stream-ekhez való viszonyában a folyamatosságot képviseli és Éva életműve ide sorolható.

A tézisemet támogató érvelés kiindulópontja egy friss historiográfiai szintézis³, amely szerint a II. világháború utáni nemzetközi (tehát nem pusztán a szovjet blokkon belüli) történettudomány egyik fő paradigmája a marxizmus. Generációnk tapasztalata hasonló: pályánk kezdetén, akár vitattuk, akár elfogadtuk a marxista történetfelfogást, világnézetileg és történettudományi szempontból is a marxizmus nehezen megkerülhető viszonyítási pont volt.⁴ Marxizmusértékelésünk egy lehetséges szempontjaként érvelhettünk azzal, hogy az igazán megírásra és elolvasásra érdemes történetírói mű korával párbeszédet folytatva születik. Lepold von Ranketől Ferdinand Braudelig, Szűcs Jenőig, Jerzy Topolski-ig, Edward Said-ig, Christopher Hill-ig, E.P.Thompson-ig, Eric Hobsbawm-ig, Hayden Whiteig (és hosszan folytathatnánk a sort) a valóban eredeti gondolkodású, kreatív történészek mindig saját koruk hajtóerőinek megértésére törekedtek, olyan kérdéseket formáltak, amelyek jelenük számára éppoly relevánsak, mint amennyire lényegesek a múlt megértése szempontjából. Az ilyen történészek szakmánk kiválóságaiként és közéleti személyiségekként is a jelen dilemmáira a közeli vagy régmúlt korokban találtak választ. Ha kiindulópontot keresünk ahhoz a szinte megoldhatatlannak látszó feladathoz,

³ LYNN HUNT: *Writing History in the Global Era*. Norton, 2014.

⁴ Ld.: BENDA GYULA–HAMBURGER MIHÁLY: *Marx a negyedik évtizedben*. Szerk. KOVÁCS ANDRÁS. Szamizdat kiadás, Budapest, 1977. E tanulmány elkészítése során a LUGOSI ANDRÁS jegyzeteivel ellátott részletet használtam, in: *Sic itur ad astra* 64. (2015), 41–52.

hogy röviden tekintsük át a marxizmus hatását a közép-kelet európai történetírásra, akkor talán az ilyen kérdések elemzéséből a legcélszerűbb kiindulnunk. Milyen kérdéseket tettek fel a marxista történészek egyes generációi és válaszaik mennyire voltak relevánsak kortársaik számára, illetve mennyire relevánsak még ma, a 21. század második évtizedében is? A vonatkozó irodalom gyakran minősíti a marxista történetírást történeti érveket használó kommunista propagandának, de a témakörben csak felületesen is tájékozódva számos példát hozhatunk fel arra, hogy a magukat büszkén marxistának valló történészek nemegyszer kerültek konfliktusba kommunista ideológusokkal, pártvezetőkkel.

A marxista történészek, pontosabban történészek és történeti kérdésekkel is szakszerűen foglalkozó szocialista politikusok első generációja az 1870-es-80-as évek fordulóján született (például Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, Constantinu Dobrogeanu-Gherea, Bohumir Smeral, Ludwik Krzywickii), számukra koruk nagy kihívásai a szociáldemokrácia és a keresztényszocializmus kibontakozása, a berlini kongresszust követő, a gyarmatbirodalmak kiterjesztésével szorosan összefüggő nemzetközi politikai konfliktusok értelmezése. Ez az első generáció úgy gondolta, hogy a történelmi materializmus az univerzális eszköz a történelem hajtóerőinek megértéséhez. Az 1900 körül született második generáció (például Jürgen Kuczinsky, Ernst Engelberg, Molnár Erik) számára az első világháború okainak és következményeinek megértése volt a fő feladat, az 1920–1930 között születettek harmadik generációja (például Pach Zsigmond Pál, Berend T. Iván, Jemnitz János, Niederhauser Emil, Ránki György, Andrzej Felixs Grabski, Jerzy Topolski) Sztálin és Hitler Európáját próbálta értelmezni. A II. világháború idején vagy az azt követő években világra jöttek (például Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Izsák Lajos Gergely, Hans Schleier, Krausz Tamás, Slavoj Zizek) azt kutatták, kutatják, hogy volt-e reális esélye az „emberarcú szocializmusnak”. E két generáció számára különösen fontos volt a már Leopold von Ranke is foglalkoztatott kérdéskör, a nagyhatalmak egymás közötti kapcsolatrendszere, igen gazdag a nagy földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás regionálisan eltérő következményeit elemző irodalom, sokan hasonlították össze az államirányítás, a társadalmi struktúrák, a gazdasági fejlődés tendenciái, a kulturális irányzatok, a vallások és egyházak terjedésének keleti és nyugati

formáit.⁵ A huszadik századi közép- és keleteurópai marxista történészek számára azonban ez korántsem csak kutatási feladat volt, hanem saját helyzetük, szakmai, politikai, emberi problémáik eredendő forrásainak keresése. A 16–17. századi agrártörténet kutatása a hidegháborús világ nagy kérdéséhez kereste a magyarázatot: az oszmán-török és a Habsburg-birodalom közé szorult kárpát-medencei társadalmaknak volt-e valaha esélye a független döntésekre? Mennyire határozták meg évszázadokra terjedően a régió történetét a második jobbágyság fogalmában összegezhető gazdasági-társadalmi jelenségek, van-e tényleges történeti tartalma vagy ellenkezőleg pusztán politikai propagandát rejt az elkanyarodás fogalma? Csak az orosz imperializmus hagyományaira és a hidegháború logikájára épülő szovjet expanzió ítélte halálra a nyugati vagy nyugatias törekvéseket vagy mélyebb, strukturális különbségek határolják el egymástól Európa régióit? A legfiatalabbak (például Balázs Eszter, Konok Péter) pedig azt szeretnék feltárni, hogy a rendszerváltás után, a volt szovjet blokk társadalmi számára valóban csak a globális kapitalizmus rendjébe történő betagozódás-e az egyetlen opció.

A szovjet imperialista birodalomépítés az Elbától Vlagyivosztokig és a Balti tengertől az Adriai és Fekete tengerig hatalmas politikai támogatást nyújtott a marxista-leninista (nem egyszer sztálinista) történetszemlélet és az ilyen szemléletű munkák készítését elősegítő intézményrendszer kialakítása számára. Ennek ellenére a brosúra-propaganda soktonnányi értéktelen kiadványa mellett számos mai, nem-marxista normák szerint is értékes munka került ki ezekből a kommunista pártok ideológiai irányítása mellett termelő műhelyekből. A marxista történetszemlélet a nemzeti határokon felülemelkedve próbálta, próbálja értelmezni a globális gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális folyamatokat egy a nyugat-európai fejlődés fő vonalát zsinórmértéknek tekintő felfogás jegyében. Bármennyire is torznak tűnik ez mai szemszögből, az első generáció marxista történészeinek tapasztalatai szempontjából ez teljes mértékben legitim megközelítésnek tűnt. A globális változások hajtóerejét ugyanis Nyugat-Európa adta, az osztályfogalom pedig kiváló analitikus eszköznnek tűnt a modernizációs folyamatok értelmezéséhez. A gazdasági tényezőknek a politikai cselekvést

⁵ LARRY WOLF: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press, Stanford (California), 1994. MARIA TODOROVA: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, Oxford, 2000.

meghatározó szerepe nyilvánvalónak látszott a marxista történészek számára az imperializmus korában, sőt a további generációk kérdéseinek szempontjából is.⁶

Ahogy a szovjet blokk eltűnt a politikai térképekről, ugyanúgy maradt kevés nyoma a marxizmusnak a régió mai intellektuális atlaszán. A historiográfusnak azonban kötelessége e hagyomány értékeinek és kudarcosságának mérlegelése.

A magyar történettudomány intézményhálózatának változásai

A második világháború utáni egyetemes és magyarországi politikai fordulatok alapjaiban rendezték át a magyar történettudomány intézményhálózatát, személyi állományát, kérdéscsoportjait, nemzetközi szakmai és magyar társadalmi visszhangjának alakulását. Hatalmas rombolást láthatunk: paradox módon azon a területen is, ahol a marxista szemlélethez illeszthetőek lettek volna kutatások: a társadalom-, település-, gazdaság- technikatörténet területén. Domanovszky Sándor, Hajnal István, Hóman Bálint, Mályusz Elemér generációját és az őket követő tanítványi csoportot (pl. Benda Kálmán, Györfly György, Kosáry Domokos, Makkai László, Wellmann Imre) tapasztalt kommunista ideológusok és az új világért kegyetlenül lelkesedő fiatal kommunisták szorítják ki a szakmából. 1956 után, az 1960-as évek elején, a hidegháborús feszültség enyhülését követően azonban új korszak kezdődik szakmánk hazai történetében. Kronológiai mérföldkövek itt a magyar szereplések az 1960-as és 1965-ös történész világtalálkozásokon⁷, a kiegészítés 100. évfordulójához kapcsolódó rendezvények⁸ és kiadványok, a mátrafüredi felvilágosodás konferenciák⁹

⁶ E gondolatmenet *A marxizmus a posztkommunista közép-európai történetírásokban* című tanulmányomra épül in: *Történelmi Szemle* LVII (2015)3: 471–485.

⁷ KARL DIETRICH ERDMANN: *Towards a Global Community of Historians*. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical sciences, 1898–2000. Berghahn Books, New York-Oxford, 2005, 245–266.

⁸ HANÁK PÉTER: *1867 – európai térben és időben*. Válogatta, sajtó alárendezte és a bevezető tanulmányt írta: SOMOGYI ÉVA. História, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2001.

⁹ KÓPECZI BÉLA: *Eszméik és emberek. A Mátrafüredi Felvilágosodás Konferenciák*. Magyar Tudomány 100 (új folyam 38.) 1993/1.

1971 és 1987 között.¹⁰ A függetlenségi törekvések és az osztályharc, az „elnyomott osztályok” történetének előtérbe állítása sematikus propagandaművek mellett máig értékesnek tartott eredményeket hozott a parasztság történetének kutatásában és lehetővé tette a magyar kapitalizmus története feltárásának megkezdését. Az erre épülő gazdaságtörténeti iskola hozott az 1960-as évek közepétől kezdődően nemzetközi elismertséget magyar történettudomány számára. Hatalmas szakadék tátongott azonban az agitációs és propaganda célú vulgármarxista és a tekintélyes szakmai műhelyekben született marxista szemléletű művek között. Így például a politikatörténeti kutatásokat sajátos módon az a politikai értékelés lendítette előre, amely a „reakciós nacionalizmus” szerepét emelte ki az 1956-os „ellenforradalom” okai között. A politikus-történész Molnár Erik nevével fémjelzett vita során a nemzeti függetlenségi törekvések és az osztályküzdelmek viszonyát vizsgálva számos értékálló elemzés készült, többek között a Habsburg-magyar viszonyról és Erdély történetéről az 1960-as években¹¹. Molnár Erik a magyar kommunista mozgalom jogi végzettségű, ügyvédként politikai perekben a két világháború között kommunistákat is védő, tekintélyes, befolyásos alakja volt. Számos egyéb, politikai funkciója mellett ő volt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi intézetének igazgatója is 1949-től haláláig, 1966-ig. Az általa 1960 körül kezdeményezett vita kiindulópontja a 17. századi és 18. század eleji magyarországi Habsburg ellenes megmozdulások értékelése volt. Molnár szerint ezek a harcok osztálykonfliktusok voltak a magyar nemesi rendi mozgalmak és a Habsburgok centralizációs törekvései között, nem a magyarországi társadalom valamennyi rétegét mozgósító függetlenségi harcok. Értelmezése szerint a nemesség nacionalizmusa és a korszak népi patriotizmusa nem értékelhetőek a 19. században kibontakozó modern magyar nemzeti mozgalom és nemzettudat közvetlen előzményeiként. Ezek a kérdések a korszak legaktuálisabb napi politikai kérdéseire kapcsolódtak. Néhány évvel vagyunk az 1956-os magyarországi forradalom után, 1958. június 16.-án végezték ki a forradalom vezető

¹⁰ Ld. minderről összefoglalóan GLATZ FERENC: *Történettudomány a megszállt országban, 1945–1990.* című 1991-ben készült írását. In: GLATZ FERENC: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Székfi, Hóman, Hajnal.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 842–862.

¹¹ A vita legfrissebb elemzése: LACKÓ MIKLÓS: *Molnár Erik és az 60-as évek történész vitája.* Századok 2008/6

személyiségét, Nagy Imrét, aki dogmatikus marxistából vált a nemzeti szabadságmozgalom irányítójává, 1959-ben tette közzé a Magyar Szocialista Munkáspárt téziseit a „burzsoá nacionalizmus” megbélyegzéséről és a szocialista patriotizmus jellemzőiről, 1960 tavaszán az MTA Történettudományi Intézetében nagy konferencia foglalkozott a nacionalizmus történelmi gyökereivel. Molnár és követői azt hangoztatták, hogy a legtöbb magyar marxista történész a társadalmi osztályoktól és koroktól elválasztva vizsgálta a magyar nemzetfogalom keletkezését. Szerinte a natio és patria fogalmai nem foglalták magukba valamennyi társadalmi osztály érdekeit, csak a mindenkori kizsákmányoló uralkodó osztályokat szolgálták. Mindezek a lehető legortodoxabb dogmatikus marxista nézetek voltak és könnyen értelmezhetőek úgy, mint a történész akadémikus hozzájárulása az 1956-os „ellenforradalom” hivatalosan meghatározott okai között szereplő reakciós nacionalizmus elleni küzdelemhez. Mégis, az adott helyen és időpontban e nézetek történetpolitikai funkciója más volt, igen komoly kutatási projektek indultak meg e vita következményeként a nép, nemzet haza, függetlenség fogalmak egyes korokhoz fűződő tartalmairól. Sőt, ennél tágabb körre kiterjedő diskurzusok indíttatása is itt található, az 1960-as – 70-es évek fordulóján meghonosuló terminológiával élve, „szociologizáló-realista”, a nemzeti szempontokat nem meghatározónak tekintő és a „romantikus-forradalmi-dogmatikus-nacionalista” irányzatok képviselői között. A „szociológiai” értelmezés a politikai és ideológiai fejlemények gazdasági- társadalmi alapjait igen sok újonnan feltárt forrás alapján vizsgálta, a „romantikus” tábor¹² a vita súlypontját a 19. és 20. század története és a történelem „szubjektív tényezői”, jeles történelmi személyiségek fontos fordulópontok idején tanúsított helyes és helytelen magatartása, döntései felé próbálta áthelyezni. A „romantikusok” a progresszív, előremutató, a hazát és haladást egyidejűleg sikeresen szolgáló politikai harcok példamutatását hangsúlyozták, a szociológiai szemlélet pedig a kudarcok, tragédiák okainak keresését minősítette a fő szakmai feladatnak. Inspirálóan hatottak a különböző szintézisek munkálatai is.

¹² Az álláspontok kifejtésére ld.: *Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, (Értekezések a történeti tudományok köréből, 55).

Történészgenerációk

Az 1970-es, 80-as években legalább négy generációhoz tartozó és igen különböző irányultságú történészek munkájának eredményeként az ázsiai termelési módtól az ókori keleten át a klasszikus görög és római történelemben, a népvándorláskori kutatásokban, középkori és koraujkori társadalom- és gazdaságtörténetben, a nemesség, általában az elíttek, a parasztság, a munkásság, a kapitalista időszak gazdaságtörténete, a polgárosodás folyamatának vizsgálata során, a nemzeti identitások, nemzeti mozgalmak történetéig igen sok területen kapcsolódott a magyar történettudomány szakmánk fő nemzetközi tendenciáihoz.

A négy generációra vonatkozóan csak néhány nevet említek itt utalásszerűen: Mályusz Elemér (1898–1989), Wellmann Imre (1909–1994), Benda Kálmán (1913–1994), Hahn István (1913–1984), Kosáry Domokos (1913–2007), Makkai László (1914–1989), H. Balázs Éva (1915–2006), Pach Zsigmond Pál (1919–2001), Hanák Péter (1921–1997), Niederhauser Emil (1923–2010), Szűcs Jenő (1928–1988), Berend T. Iván (1930–), Diószegi István (1930–) Ránki György (1930–1988), Engel Pál (1938–2001), Komoróczy Géza (1938–) Glatz Ferenc (1941–), Szakály Ferenc (1942–1999), Benda Gyula (1943–2005), Kövér György (1949–) Klaniczay Gábor (1950–), Faragó Tamás (1950–), Gyáni Gábor (1950–), Romsics Ignác (1951–)¹³. 1982-ben a gazdaságtörténészek, 1987-ben a felvilágosodás kutatói tartottak világkongresszust Budapesten, magyar-angol, magyar-francia, magyar-nyugatnémet történész vegyes bizottságok ülészetek rendszeresen és a kötelességszerűen működő magyar-szovjet, magyar-lengyel, magyar-csehszlovák, magyar-NDK történész vegyes bizottságok munkája sem szorítkozott mindig a protokollra és marxista frázisok ismételtetésére.

Egyre több terület kutatói értékelték és hasznosították a „polgári”¹⁴ történettudomány eredményeit, és általában is megindult a jobb híján

¹³ A korszak magyar történettudományának legfrissebb kritikai értékelésére ld. ROMSICS IGNÁC: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 356–480. ERŐS VILMOS: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015, 377–406.

¹⁴ Erre a legjobb példa a Gondolat Kiadó *Történetírók Tára* című sorozata, amelyet 1978 és 1986 között GLATZ FERENC szerkesztett. 1945 óta e sorozat keretében váltak először könnyen hozzáférhetővé többek között DOMANOVSKY SÁNDOR, HORVÁTH MIHÁLY, MARCZALI HENRIK, SZEKFŰ GYULA egyes írásai. Elsősorban a sorozatszerkesztőnek köszönhető Hajnal István munkásságának beépítése a magyar – és európai –

„polgári” hagyománynak nevezett nem marxista szakmai teljesítmény ideológián felülemelkedő értékelése.

„Hol húzódnak Európa belső határai?”

A sokirányú munka valamennyi ága igen eltérő formákban megítélésem szerint egy nagy alapkérdésre vonatkozó válaszok keresésében összegeezhető, amit a legfrappánsabban egy nyúlfarknyi mondatban SZÜCS JENŐ összegzett híres esszéjének nyitó gondolataként: „*Hol húzódnak Európa belső határai?*”¹⁵ Mik a közép- és kelet európai elmaradottság okai, a szovjet imperializmuson kívül melyek a szovjet blokk kialakulásának mélyebb történeti gyökerei? Milyen sikeresnek és sikertelennek minősíthető gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális modelleket választanak el egymástól ezek a határok?

Arról van szó ugyanis, hogy elfogadjuk-e: a mindenkori történelmi teljesítmény mércéje az amerikai és francia politikai valamint a brit ipari forradalom keretei által megszabott fejlődési modell és az ettől eltérés eleve kudarcot jelent vagy pedig ellenkező a helyzet. Sokkal inkább számos, hierarchiába nem sorolható modell létezik és az igazi nagy katasztrófákat éppen azok a kísérletek okozták, amelyek a „nyugati” modellt rá akarták kényszeríteni a „keleti” társadalmakra.

E kérdések boncolgatása persze korántsem a közép-kelet-európai történések kizárólagos kutatási területe, sőt az utóbbi évtizedekben globális perspektívában a világ történettudományának egyik meghatározó vonulata lett.¹⁶

történettudomány örökségébe. Vonatkozó írásai in: GLATZ FERENC: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 706–837. A historiográfiai hagyományok megőrzésében igen fontos a GLATZ FERENCnél fiatalabb kollégák közül DÉNES IVÁN ZOLTÁN, GAZDA ISTVÁN, a még fiatalabbak közül ERŐS VILMOS munkássága.

¹⁵ *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Történelmi Szemle, 1981. 3. sz., önálló kötetben: Bp., 1983. Első idegen nyelvű megjelenése: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae T. 29, No. 2/4 (1983), 131–184. A széles körű nemzetközi elismertséget elsősorban a francia fordítás hozta meg: *Les trois Europes*. FERNAND BRAUDEL előszavával, Párizs, L’Harmattan, Domaines danubiens sorozat, 1985.

¹⁶ GYAN PRAKASH: *Postcolonial Criticism and History: Subaltern Studies*. In: AXEL SCHNEIDER and DANIEL WOOLF (volume editors): *The Oxford History of Historical Writing*. Volume 5. Historical Writing since 1945. Oxford, Oxford University Press, 2011, 74–92.

A magyar műszaki és természettudományok teljesítményének megismertetése

E problémakör vizsgálata a magyar történettudományban és történeti gondolkodásban átnyúlik a rendszerváltás politikai határvonalán, a magyar természet- és műszaki tudományok teljesítményének megismertetése és elismertetése a világgal adja más pályatársak mellett Vámos Éva munkásságának gerincét is.

A szerencsére nem kiszámú magyar tudomány- és technikatörténész kollégájához hasonlóan az ő nemzetközileg elismert kutatási eredményei sem tagadják, hanem tovább építik a nagy hagyományú magyar művelődéstörténeti kutatásokat.¹⁷ Vámos Éva a historiográfiai hagyományokra építve, azokat ismerve és elismerve dolgozott, de ugyanakkor egyértelműen korának gyermeke volt mind kérdésfeltevéseiben mind tudományszervezési módszereiben. Szüntelenül készült valamire, szüntelenül figyelte környezete minden rezdülését, szüntelenül kereste a tennivalókat és ebben a turbulens világban érezte jól magát. Akkor volt elemében, ha tornyosultak körülötte a feladatok, legtöbb nemzedéktársunktól eltérően sohasem háritotta, hanem inkább kikövetelte magának a munkát. Hiába volt több mint tíz éven át egy igen tekintélyes intézmény főigazgatója, sohasem tudott igazán főnökké válni, nem tudott elszakadni a kisebb-nagyobb ügyek emberi vonatkozásaitól, nem tudott parancsolni, viszont annál inkább érezte át mások problémáit.

Olyan kutatási területen működött, amelyen csak jó néhány évtizedes, sokirányú tapasztalatok alapján lehet megkérdőjelezhetetlen nemzetközi tekintélyt szerezni. Otthon volt számos természettudomány (leginkább a kémia) és műszaki tudomány szakmai kérdéseiben s otthon volt a természet- és műszaki tudományok modern kori társadalomtörténetében. Igen széles horizontú kutató volt, egyszerre rendelkezett a szintetizálás és az analitikus elmélyülés ritkán együtt járó képességeivel. Nem a személyes sikert hozó nagymonográfiák, hanem a sokszereplős projektek fegyelmezett rendű, szisztematikus megvalósításának koordinálása volt fő műfaja. Hatalmas magyarországi és nemzetközi kapcsolatrendszert működtetett nem

¹⁷ GAZDA ISTVÁN: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb művekben. In: Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Szerkesztette: MONOK ISTVÁN, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó-Eszterházy Károly Főiskola, 2015.
http://real.mtak.hu/31061/1/Merfoldkovek_081_096_old_07_Gazda_IstvanCimnegyed_tartalom_u.pdf

önmagáért, hanem tényleges alap kutatások folytatásának menedzselésére. A magyar tudománytörténet *Endrei Walter, Szabadváry Ferenc, Vekerdi László, Schultheisz Emil, Gazda István* munkásságához illeszkedő életművét teremtette meg, munkássága nélkül ma sokkal kevesebbet tudnánk a 19–21. századi közép-kelet európai modernizáció gazdasági, műszaki és társadalomtörténeti tényezőiről, a 19–20. századi magyar-német tudományos-műszaki kapcsolatokról, a nők szerepéről a természettudományok és a technika történetében a 19–20. századi Magyarországon, nélküle az elmúlt harminc évben nem találkoztak volna a magyarországi tudomány- és technikatörténészek éves konferenciákon, nem rendezhette volna Magyarország a 2009. évi Tudomány- és Technikatörténeti világtudománykongresszust.

Fájóan korán lezárult életműve példa arra, hogy az 1945–2016 közötti időszak politikai fejleményei jelentősen befolyásolták, de nem meghatározóan, hanem saját hagyományaival együtt formálták a magyar történettudományt.

Continuities and Discontinuities in Hungarian Historical Scholarship after World War Two

Abstract:

By trying to put Éva Vámos' oeuvre into the context of Hungarian historical scholarship, this paper addresses continuities and discontinuities in the history of post World War Two Hungarian historiography. It gives a very short survey of the impact of political developments on the contents and institutions of Hungarian historical writing during this period. It argues that the communist-Marxist focus of research on struggles for independence and on class struggles, on the history of the "oppressed classes" produced not only worthless propaganda works but serious publications as well, among others concerning agrarian history and the beginnings of Hungarian capitalism. From the middle of the 1960s on the results of the Hungarian economic history school brought about international recognition for a number of Hungarian historians. Strangely enough, research into political history got an impetus from the political evaluation of the causes of the 1956 "counterrevolution".

During a series of exchanges initiated by an influential politician and historian, head of the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Erik Molnár

numerous valuable books and articles were published on the relations between the Habsburgs and Hungary, on the political history of Transylvania and other issues of early modern and modern Hungarian political history. The main thesis of the paper is that although the political events of the period between 1945 and 2016 had a major impact on Hungarian historical writing that was shaped just as much or even more by the international main stream of historiography and respective Hungarian traditions.

Források és irodalom:

BENDA GY. –HAMBURGER M.: Marx a negyedik évtizedben. Szerk. KOVÁCS A. Budapest, Szamizdat kiadás, 1977.

ERDMANN, K. D.: Towards a Global Community of Historians. The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898–2000. Berghahn Books, New York–Oxford, 2005.

GAZDA I.: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb művekben. In: Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban. Szerkesztette: MONOK ISTVÁN, Budapest-Eger, Kossuth Kiadó - Eszterházy Károly Főiskola, 2015

http://real.mtak.hu/31061/1/Merfoldkovek_081_096_old_07_Gazda_Istvan

GLATZ FERENC: Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016. 842–862.

HANÁK PÉTER: *1867 – európai térben és időben*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta SOMOGYI ÉVA. História, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2001.

<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=20560>

HUNT, L.: *Writing History in the Global Era*. New York-London, Norton, 2014.

KOSIK, K.: *A konkrét dialektikája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1967.

KÖPECZI B.: *Eszmék és emberek*. A Mátrafüredi Felvilágosodás Konferenciák. Magyar Tudomány 100 (új folyam 38.) 1993/1

LACKÓ, M.: Molnár Erik és a 60-as évek történész vitája. Századok 2008/6/1483–1499.